

AHMET CAN KASIMÎ

1912 - 1940

Ahmet Can Kasimî ve dört arkadaşını görüşmek için Çin'e davet ettiler. Bir kaç gün sonra uçak düştü diyerek yanmış cesetleri İli'ye getirildi.

A. Şekür TURAN

Doğu Türkistan'ın yakın tarihinde fikir ve şahsiyeti en çok tartışılan li-derlerden biri Ahmet Can Kasımı'dır. Ahmet Can Kasımı'yi beğenmeyenler onun Rusya'da eğitilip orada yetiştirilmiş biri olduğunu öne sürerek, ona koministlik ve hatta vatan hainliğine varacak kadar ağır suçlamalarda bulunmuşlardır. Sevenler ve fikirlerini beğenenler ise onun bir Doğu Türkistan milliyetçisi olduğunu ileri sürüp yaptıklarını haklı göstermek suretiyle onu ögen yazılar ve destanlar yazmaktadırlar.¹ Öldürülmesi üzerine de Türkistan'ın meşhur şairlerinden Nim-sehit bir mersiye yazmıştır.² Bundan da anlaşılıyor ki Ahmet Can Kasımı, Doğu Türkistan'ın yakın tarihinde o veya bu şekilde yeri olan unutulması mümkün olmayan bir şahsiyettir. Bu haliyle de tarihin vereceği hükmü beklemektedir.

Ahmet Can Kasımı kimdir? Bu sorunun cevabını verebilmek için o-

nun faaliyetlerinden ve bilinen yönü ile fikir yapısından bahş etmek gerekir. Bu da Doğu Türkistan'da meydana gelen 1944 ayaklanmasıyla başlar. Bilindiği gibi bu ayaklanma, Doğu Türkistanlıların Çinlilerden çektikleri ağır zulüm ve bunun neticesi olan nefret ve gazabının bir sonucu olarak Ali Han Töre ve arkadaşları tarafından başlatılmıştır. Sonradan başta Ahmet Can Kasımı olmak üzere Rusya'da okumuş kişilerin karışması veya karıştırılmasıyla başka boyutlar kazanmıştır. Kim ne derse desin, değişen boyutlarla da olsa bu bir milli mücadele ve istiklâl savaşıdır. Karşısında nüfus kalabalığı ve buna dayanan gücüyle Doğu Türkistan Türkünü geri bırakıp sömüren, ezen, hor gören Çin kuvveti vardı. Bu kuvvetle mücadele edebilmek için silah lazımdı. Bunu nereden bulacaklardı? Doğu Türkistan coğrafi konumu itibariyle hiç bir devletle doğrudan doğruya

hudut değildir. Uzak komşu olan bazı devletler de Doğu Türkistan'a kendi çıkarları için yardım etmiyorlardı. Silah yok, silah alacak imkan yok deyip yatmak mı lazımdı? Ahmet Kasımı ve ekibi az da olsa bir umut ışığı gördüğü veya gösterdiği için Ruslardan yardım alıp, verdiği silahlarla Çinlilerle çarpışmıştır. Bu çarpışmanın bir bölümü olan Nılkı savaşında Gani Batur'un gösterdiği kahramanlıklarına destanlar düzülmüş, romanlar yazılmıştır. Bu baturlar gibi nice kahramanlar eline silah geçince yenilmez sanılan Çin zorbalarının anasından emdiği sütü burnundan getirip, binlercesinin canını cehenneme yollamışlardır. Bu yiğitler sayesinde kısa zamanda üç vilayet (İli, Altay, Çoğçek) Çin istilasından kurtarılarak İli'yi başkent yapıp «Şarkî Türkistan Cumhuriyeti» kurulmuştur. Bu Cumhuriyet ayyıldızlı bayrağıyla anayasasıyla çağdaş bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Bu savaşlara iştirak edip yararlık gösterenler ayyıldızlı madalyalarla onurlandırılmıştır.³

Üç vilayette cereyan eden bu savaşlar «Altışehir» dediğimiz Doğu Türkistan'ın güney vilayetlerine de sırayet etmiştir. Münevver Hoca (Bozkurt) önderliğindeki askerler Aksu vilayetini Çin'lilerden kurtarıp kısa müddetle de olsa halkı hürriyete kavuşturmuştur. Bu ve buna benzer olaylar Çinlileri korkutmuş, bunun sonucunu olarak Çin'de alkhonulan halkın Üç efendi dedikleri Mehmet Emin Buğra, Mesut Sabiri ve İsa Yusuf Alptekin Beylerin Doğu Türkistan'a girmelerine isteyerek veya istemeyerek müsaade edilmiştir. Bazı vergiler hafifletilmiş, ayrıca İli'de çıkarılıp çeşitli yollarla dağıtılan neşriyatlar sayesinde 1936 senesinden beri söylenilmeyen «Şarkî Türkistan» ismi de açık veya kapalı şekilde yayılmıştır. Şarkî Türkistan Cumhuriyeti hükümetinin bu faaliyetleri ve zaferlerinden tedirgin olan ve kendi bölgesine sıçramasından korkan

Ruslar, bunları Çin hükümetiyle anlaşmaya zorlamıştır. 1946 senesinde Çinlilerle İli hükümeti 11 maddelik bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmada Doğu Türkistan Türküne ileriye dönük azımsanmayacak haklar tanınıyordu. Anlaşmanın üçüncü maddesinde Doğu Türkistan'ın yönetiminde Türkler çoğunlukta olacak, hükümet 15'i Türk 10'u Çinli'den teşkil edilecek deniliyordu. Bu anlaşmaya Çin Key Şek hükümeti imza attığı halde icra işinde zorluklar çıkarıyor, kaçamak yollar arayıp vakit kazanıyordu.

Ahmet Can Kasımı anlaşma gereği İli hükümetini temsilen Ürümç'i'ye gelmiş, yeni kurulan hükümette Genel Vali Yardımcılığını yüklenmişti. Aynı zamanda adı geçen anlaşmayı yürürlüğe koyabilmek için Çin Hükümetiyle çetin bir müzakereye girişmişti. Ahmet Can Kasımı ve grubu ne olursa olsun Çinlilerden kurtulalım düşüncesiyle Ruslarla iyi geçinmek, becerebilirlerse Çinlilerden ayrılıp Sovyetler Birliği'ne bağlı «Uyguristan Cumhuriyeti» kurmak için taraftar oluşturuyordu. O zaman çoğunluğa ters düşen bu fikirlerini savunurken «Çinliler nüfusça kalabalık, yeri dar, teknik yönden geri, Yurdumuza Çin göçü başlarsa eriyip gideriz. Ruslar nüfusça fazla olmadığı ve uzak olduğu için bizi eritemez, yok edemez» diyordu.⁴ Bu ve buna benzer fikirlerini kapalı salonlarda göğsüne taktıkları ayyıldızlı madalyaları sallayarak heyecanla anlattıklarından birine şahit olmuştum.⁵ Bu görüşü paylaşmayanlardan başta meşhur Osman Batur olmak üzere Muhiddin Hacı (Kanat) ve Münevver Hoca (Bozkurt) grubu bunlardan ayrıldı. Ahmet Can Kasımı'nın bu fikri Doğu Türkistan'da pek taraftar bulamadı. Çünkü Doğu Türkistan Türkü dinine son derece bağlı olup komünist ve Rus isminden cin çarpmış gibi kaçardı. Bir de işin diğer yönü vardı. O da Ruslar bunların fikirlerini kabul edip Çin-

lilerle savaşı göze alacak mıydı? Bu konular o zamanın aydınlarının konuştukları, tartıştıkları mevzulardandı,

Çinliler, Doğu Türkistan Türkünün Ruslara olan kininden, düşmanlığından çok çabuk faydalandılar. Bu grubu yalnız bırakmak için bazı dini vecibeleri yerine getirmediklerini bahane ederek, bunları koministlik, kafirlikle suçlayan adamlar bulup, halkın gözünden düşürdüler. Hassas bölgelere kendi çıkarı için Çinlilere hizmet edecek az okumuş (yarı aydın) kişileri bulup, yetkisiz valiliklere, kaymakamlıklara atayarak halkın gözünü boyadılar. Ahmet Can Kasımı'nın fikrine meyilli sandığı yüzlerce kişiyi kukla valiler ve kaymakamlar eliyle yakalattırıp, hapsettiler. İçlerinden bazıları akıl almaz işkence ile öldürüldü. Bu öldürülenler arasında şair Lütfullah Mutallif'in acıklı ölümü destanlara konu olmuştur. Böyle kurnazlıkla halkın gözünden düşürülen, yalnız bırakılan İli Hükümeti, gücünü kaybetti. Bu durumdan yararlanan Çan Key Şek hükümeti anlaşmayı bozup attıkları imzaları inkâr etti. Ayrıca, 1947 senesinde Ruslara karşı Çinlileri tercih eden Rus düşmanı olmakla tanınan Mesut Sabiri Bey'i Genel Vali tayin etti. Böylece Ahmet Can Kasımı tutunamayıp, kurtarmış olduğu üç vilayetin merkezi olan İli'ye gitti. Geride kalan taraftarları işten atıldı, döğüldü.

Yanılmıyorsam Mehmet Emin Buğra, Çin taraftarı olan gruba karşı, Ahmet Can Kasımı grubunun aşırı olmayanlarını tercih etmiş, himaye edip iş vermiştir.

Ahmet Can Kasımı çeşitli yorumlara yol açan fikirleriyle de olsa Çin ve Rusların işine gelmemiştir. 1949 senesinin sonlarında Kızılçinliler Çin'e tam hakim olunca Doğu Türkistan'a doğru yolalmıştı. Böylece kurtarılan üç vilayete gireceklerdi. Buna mani olacak Ahmet Can Kasımı hükümetinden kurtulması lazımdı, Rusların da

yardımla Ahmet Can Kasımı ve dört arkadaşını görüşmek için Çin'e davet ettiler. Bir kaç gün sonra uçak düştü diyerek yanmış olan cesetleri İli'ye getirildi. Halkı aldatmak için büyük merasimle gömüp anısına bir mezar yaptırıldı. Bu vaziyet karşısında Ahmet Can Kasımı'nın onun bunun adamı olmadığı, bazı konularda yanlış dahi olsa milletine hizmet ettiği için düşmanlarımız tarafından şehit edildiği anlaşılmaktadır. Hürmetle anırım.

1. Abdulkerim Mahsut: Yurt oğlu «Şincang» (Doğu Türkistan) Yaşlar Neşriyatı Ürümçi 1985, s. 109-121.
2. Nimşehit: Yürek Sözi. «Şincang» (Doğu Türkistan) Milletler Neşriyatı s. 124-128.
3. Hasan Oraltay: Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri, İzmir 1961, s. 97.
4. Ahmet Can Kasımı döneminde Doğu Türkistandaki Çin nüfusu 300 bin civarında iken şimdi on milyon olmuştur.
5. Şekür Turan: Ahmet Can Kasımı: Meydan Dergisi, İstanbul 1982, Haziran, s. 48-50.